

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

اسماعیلی، رفیع الدین، ۱۳۶۵ -

سینما، دین و سیاست: بررسی انتقادی سینمای دینی پس از انقلاب / رفیع الدین اسماعیلی؛ تهیه مرکز فرهنگی هنری دفتر تبلیغات اسلامی / انجمن سواد رسانه طلاب. - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۸.

۴۱۶ ص. - (مؤسسه بوستان کتاب؛ ۲۶۲۶. کتاب‌های مرکز فرهنگی هنری دفتر تبلیغات اسلامی؛ ۴۵)

(سیاسی - اجتماعی؛ ۳۱۰، اجتماعی؛ ۴۹)

ISBN 978-964-09-2025-1

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتاب‌نامه: ص. [۴۰۵] - ۴۱۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. سینما - ایران - جنبه‌های مذهبی، ۲. سینما - ایران - تاریخ - ۱۳۵۷، ۳. سینما - جنبه‌های مذهبی، ۴. فیلم‌های مذهبی - تاریخ و نقد، الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مرکز فرهنگی هنری، ب. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مؤسسه بوستان کتاب، ج. عنوان، د. عنوان: بررسی انتقادی سینمای دینی پس از انقلاب.

۷۹۱/۴۳۶۸۲

شاب ۹۷۸/۹۶۴/۰۹/۲۰۲۵/۱

شماره کتابشناسی ملی: ۵۶۶۱۵۷۲

۱۳۹۸

کتاب‌های مرکز فرهنگی هنری دفتر تبلیغات اسلامی / ۴۵

موضوع: اجتماعی؛ ۴۹ (سیاسی - اجتماعی؛ ۳۱۰)

گروه مخاطب: تخصصی (پژوهشگران و اساتید حوزه و دانشگاه)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۶۲۶

مسلسل انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۷۲۲۵

سینما، دین و سیاست

بررسی انتقادی سینمای دینی پس از انقلاب

رفیع الدین اسماعیلی

مرکز فرهنگی هنری دفتر تبلیغات اسلامی

انجمن سراد رسانه طلاب

سینما، دین و سیاست

بررسی انتقادی سینمای دینی پس از انقلاب

- نویسنده: رفیع الدین اسماعیلی
- تهیه: مرکز فرهنگی هنری دفتر تبلیغات اسلامی / انجمن سواد رسانه طلاب
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- لیدر گرافی چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۸ • شمارگان: ۵۰۰ • بهای: ۵۸۰۰۰ تومان

تمامی حقوق نشر منسوب به الکترونیک اثر متعلق به مؤسسه بوستان کتاب است

printed in the Islamic Republic of Iran

♦ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفائی)، ص پ ۳۷۱۹/۹۱۷، تلفن: ۳۷۷۴۲۱۵۵-۶، نمابر: ۳۷۷۴۲۱۵۴، تلفن پخش: ۳۷۷۴۲۴۲۶
♦ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (ع ۱۰۰۰)، ران کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر
♦ فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و حسین، ۹۵۱، تلفن: ۶۶۹۶۹۸۷۸
♦ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر نشر اسلام، شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۳۲۲۳۳۶۷۲
♦ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلام شعبه اصفهان، تلفن: ۳۲۲۲۰۳۷۰
♦ فروشگاه شماره ۵ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهار راه، جنب خیابان ارم، تلفن: ۳۷۷۴۲۱۷۹
اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، با ارسال شماره همراه خود به: ۳۷۷۴۲۱۵۰ یا ارسال درخواست به:
پست الکترونیک مؤسسه: info@bustaneketab.com
جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: www.bustaneketab.com

با قدردانی از همکاریانی که در تولید این اثر نقش داشته اند:

- اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب و سرویراستار: ابوالفضل طریقه دار • ویراستار: مهدی خلیلیان
- اصلاحات حروفنگاری: مهدیه قربان دوست، زهرا امید و اکرم صادقی • صفحه آرا: احمد مؤتمنی
- نمونه خوانی: مهدی سهرابی • کنترل فنی صفحه آرای: سیدرضا موسوی منش
- مدیر گروه هنری: مسعود نجابتی • طراح جلد: محمدعلی خفاجی
- اداره آماده سازی: حمیدرضا تیموری • اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی
- رئیس مؤسسه
محمدباقر آتاری

فهرست مطالب

مقدمه ۱۱

اهمیت و ضرورت ۱۵

فصل اول مبانی نظری

مقدمه ۲۱

رویکرد بازتاب ۲۴

واقعیت اجتماعی و بازنمایی آن در سینما ۲۶

کارکردهای سینما ۳۰

۱. گریزخواهی (Escapism) ۳۱

۲. جامعه‌پذیری (Socialization) ۳۱

۳. تبلیغ و اقناع (Persuasion) ۳۲

۴. هم‌ذات‌پنداری (Identification) ۳۳

۵. نشان‌دادن واقعیت ۳۳

۶. ایجاد نگرش‌های جدید ۳۴

۳۴	نظریه فیلم
۳۸	نظریات ساختاری
۳۸	۱. ساختارگرایی
۵۳	۲. پساساختارگرایی
۷۱	روانکاوی فیلم
۷۱	الف) ژاک لاکان
۷۹	ب) ژان لویی بودری
۸۱	ج) لورا مالوی
۸۷	د) ژیک
۹۳	نظریات انتقادی
۹۳	مقدمه
۱۰۰	لوکاج
۱۰۹	آدورنو و هورکهایمر
۱۲۵	بنیامین
۱۳۰	لوفبور
۱۳۸	گی دوبور
۱۴۷	نظریات مرتبط با سینمای دینی
۱۴۸	نظریه‌های جهانی در مورد سینمای دینی
۱۵۸	رویکرد این پژوهش به مقوله سینمای دینی
۱۵۹	نظریات داخلی (تعریف سینمای دینی)
۱۷۱	تعریف سینمای دینی از منظر این پژوهش
۱۷۳	جمع‌بندی (چارچوب نظری)

فصل دوم: روش‌شناسی

۱۷۵	 مقدمه
۱۸۲	 روش انتقادی از منظر لوسین گلدمن
۱۸۵	 روش بررسی فیلم‌ها
۱۸۶	 معیارهای تفکیک و تمیز فیلم‌های دینی از فیلم‌های غیردینی
۱۸۸	 معیارهای طاق‌بندی کارکردی فیلم‌ها
۱۹۰	 نحوه استفاده از روش انتقادی
۱۹۱	 بررسی سبک‌های دینی در دوره‌های مختلف
۱۹۳	 نمونه‌گیری به تسکین دوره‌های مختلف
۱۹۹	 فهرست نهایی فیلم‌های مورد بررسی
۲۰۰	 دوره اول (تثبیت حاکمیت انقلابی و جنگ هشت ساله با عراق)
۲۰۰	 دوره دوم (سازندگی)
۲۰۱	 دوره سوم (اصلاحات)
۲۰۱	 دوره چهارم (بازآفرینی گفتمان انقلابی)

فصل سوم: تجزیه و تحلیل داده‌ها

۲۰۳	 مقدمه
۲۰۴	 دوره اول: تثبیت حاکمیت انقلابی و جنگ هشت ساله با عراق
۲۰۴	 ۱. نمای عمومی جامعه در دوره اول
۲۰۴	 ۲. نمای سیاسی - اجتماعی
۲۱۱	 ۳. نمای اقتصادی

سینما، دین و سیاست

۲۱۸	۴. نمای سینمایی.....
۲۲۴	تحلیل ساختاری فیلم‌های دورهٔ اول.....
۲۲۸	تفسیر انتقادی دورهٔ اول.....
۲۲۸	بررسی فیلم‌ها.....
۲۲۸	۱. توبهٔ نصوح (۱۳۶۱).....
۲۳۵	۲. تنزه دیو (۱۳۶۴).....
۲۴۰	۳. شریفان (۱۳۶۴).....
۲۴۵	۴. در چشمی سو (۱۳۶۲).....
۲۵۰	۵. تا غروب (۱۳۶۷).....
۲۵۳	رَوَندشناسی و جمع‌بندی دورهٔ اول.....
۲۶۱	دورهٔ دوم: سازندگی (از آغاز سال ۱۳۶۸ تا پایان سال ۱۳۷۵).....
۲۶۱	۱. نمای عمومی جامعه در دورهٔ دوم.....
۲۶۱	۲. نمای سیاسی - اجتماعی.....
۲۶۵	۳. نمای اقتصادی.....
۲۶۹	۴. نمای سینمایی.....
۲۷۲	تحلیل ساختاری فیلم‌های دورهٔ دوم.....
۲۷۳	تفسیر انتقادی دورهٔ دوم.....
۲۷۳	بررسی فیلم‌ها.....
۲۷۳	۱. بازمانده (۱۳۷۴).....
۲۷۶	۲. چاووش (۱۳۶۹).....
۲۸۰	۳. به خاطر هانیه (۱۳۷۳).....
۲۸۳	رَوَندشناسی و جمع‌بندی دورهٔ دوم.....

دوره سوم: اصلاحات (از آغاز سال ۱۳۷۶ تا پایان سال ۱۳۸۳).....	۲۸۵
۱. نمای عمومی جامعه در دوره سوم.....	۲۸۵
۲. نمای سیاسی - اجتماعی.....	۲۸۵
۳. نمای اقتصادی.....	۲۸۸
۴. نمای سینمایی.....	۲۹۲
تحلیل ساختاری فیلم‌های دوره سوم.....	۲۹۶
تفسیر انتقادی دوره سوم.....	۲۹۷
بررسی فیلم‌ها.....	۲۹۷
۱. فیلم کاه (۱۳۸۱).....	۲۹۷
۲. مارمولک.....	۳۰۱
۳. این جا چراغی روشن است (۱۳۸۱).....	۳۰۵
۴. خیلی دور خیلی نزدیک (۱۳۸۲).....	۳۰۸
۵. رنگ خدا (۱۳۷۷).....	۳۱۱
روندشناسی و جمع‌بندی دوره سوم.....	۳۱۶
دوره چهارم: بازآفرینی گفتمان انقلابی (از آغاز سال ۱۳۸۴ تا پایان سال ۱۳۹۱).....	۳۱۹
۱. نمای عمومی جامعه در دوره چهارم.....	۳۱۹
۲. نمای سیاسی - اجتماعی.....	۳۱۹
۳. نمای اقتصادی.....	۳۲۹
۴. نمای سینمایی.....	۳۳۰
تحلیل ساختاری فیلم‌های دوره چهارم.....	۳۳۳
تفسیر انتقادی دوره چهارم.....	۳۳۴
بررسی فیلم‌ها.....	۳۳۴

۱. پابرهنه در بهشت (۱۳۸۵) ۳۳۴
۲. خدا نزدیک است (۱۳۸۵) ۳۳۸
۳. گهواره‌ای برای مادر (۱۳۹۱) ۳۴۱
۴. وقتی همه خواب بودند (۱۳۸۴) ۳۴۴
۵. هر شب تنهایی (۱۳۸۷) ۳۴۸
۶. رسوایی (۱۳۹۱) ۳۵۱
۷. اخلاق تو خوب کن (۱۳۸۹) ۳۵۳
- رَوندشناسی و جمع‌بندی دوره چهارم ۳۵۶
- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۳۶۱
- فیلم‌های دینی به روایت آمار ۳۷۲
- کتاب‌نامه ۴۰۵

مقدمه

در جوامع امروزی و در زمانه‌ای که به تعبیری، تصاویر متحرک و جلوه‌های بصری به تدریج، جای فعل اندیشیدن را برای توده‌های انسانی گرفته است، انسان‌های زیادی سبک زندگی، علایق سیاسی - اجتماعی و فرهنگ خود را از درجه تلویزیون‌ها، مانیتورها و اسکرین‌های بزرگ سینمایی کسب می‌کنند، تماماً پرداختن به مقوله رسانه‌های دیداری، از اولویت‌های جامعه‌شناسی خواهد بود و بی‌شک در این میان، سینما از مهم‌ترین رسانه‌ها و البته هنرها، در شمار جدی‌ترین مسائل پیش روی جامعه‌شناسی، به عنوان علم تخصصی شناخت تحولات جامعه خواهد بود.

فلسفه و جامعه‌شناسی، از همان ابتدای پیدایی سینما همچون هنری مستقل (و البته شاید صنعتی نوپدید)، فعالیت خود را برای نظریه‌پردازی در مورد آن، آغاز کردند، به طوری که در قرن بیستم - و حال در قرن بیست و یکم - سینما هم‌چنان پرمجاده‌ترین هنر و رسانه در مباحث جامعه‌شناختی و فلسفی بوده و هست. از میان فیلسوفان و جامعه‌شناسانی که در طول عمر سینما دست به واکاوی نظری درباره آن زده‌اند، بنیامین

یکی از دقیق‌ترین نظریات را دربارهٔ سینما ارائه کرده که به نظر می‌رسد نقطهٔ عزیمت فکری مناسبی برای پژوهش در حوزهٔ سینما باشد؛ او در اصلی‌ترین مقالهٔ خود در این حوزه، یعنی «اثر هنری در عصر بازتولیدپذیری تکنیکی آن» ادعا می‌کند که در عصر جدید و با فراهم شدن امکان تکثیر آثار هنری به وسیلهٔ تکنولوژی، «ارزش آیینی» اثر هنری یعنی اصالت و یکتایی و البته انحصار طبقاتی آن و در نتیجه «هاله» هنر از سینما رفته و هنر تنها «ارزش نمایشی» به خود می‌گیرد. به بیانی ساده‌تر، هنر در دسترس تمام افراد قرار می‌گیرد و در نتیجه سینما سرآمد هنرهای جدید می‌شود. هنری که دور از هر گونه هاله و ارزش آیینی، قابلیت انگیزش، جهت‌دهی مناسب و بسیج توده‌های بی‌شکل را داراست، هنری که به مردم شکل می‌دهد اما از طرفی نیز می‌تواند باعث نابودی اصالت فکری و تحمیق هر چه بیسرانجام شود.

قصد داریم در پژوهش در دست، با وجههٔ نظر قراردادن این ایده که سینما، هم می‌تواند خدماتی ارزنده به اجتماع عرضه کند و هم توانایی به بی‌راهه‌کشاندن توده‌ها را داراست، جریان‌های اصلی سینمای دینی ایران را حتی‌الامکان بررسی کنیم. می‌توان ادعا کرد که سینمای دینی ایران اساساً پس از به‌ثمر رسیدن انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ پدید آمده و به جریانی در میان دیگر جریان‌های سینمایی (از سینمای عامه‌پسند سکولار تا سینمای روشن‌فکری جشنواره‌پسند) تبدیل شده است. پس از انقلاب به علت پُررنگ شدن نقش مذهب و تعهدات دینی، هم در زندگی و زیست سیاسی - اجتماعی توده‌ها، هم در افکار هنرمندان متعهد و هم در اولویت‌های سیاست‌گذاران، این جریان به عنوان پاسخی هنری - سیاسی

به تقاضایی اجتماعی، کم‌کم به وجود آمده و تا امروز نیز در میدان سینما حضوری نسبتاً فعال دارد.

البته پدید آمدن این جریان هیچ‌گاه نمی‌تواند خالی از آسیب بوده باشد؛ به نظر می‌آید سینمای دینی ایران در طول تقریباً چهار دهه گذشته احتمالاً ممکن است در مقاطعی دچار شعارزدگی سیاسی، پذیرش هنجارها و استانداردهای سینمای روشن‌فکری (از جمله عرفان‌زدگی و طبیعت‌زدگی) برای توصیف، ریست جهان مذهبی و حتی در مقاطعی استفاده از اصول سینمای عامه‌پسند - به گونه‌ای که به اصالت روایت مذهبی داستان‌های خود آسیب رسانده باشد - شده است. بنابراین و با توجه به اهمیت سینمای دینی برای جامعه معاصر ایرانی و نیز سرمایه‌گذاری‌های دولت‌های اسلامی برای تقویت این جریان سینمایی، واکاوی ابعاد و شناسایی آسیب‌های احتمالی این جریان سینمایی موضوع مناسبی برای پژوهشی نظام‌مند است.

گفتنی است که فیلم دینی در منابع مختلف طیف وسیعی از تعاریف گوناگون را به خود اختصاص داده است و اما عنوان «فیلم دینی» از منظر این کتاب به هر فیلمی با هر موضوع و داستان و فرم و ساختاری معطوف است که بتواند بر مخاطب تأثیری معنوی بگذارد و او را به حقیقتی مذهبی و ماورایی در عالم رهنمون سازد. به صورت عملیاتی نیز می‌توان گفت: فیلم دینی از منظر ما فیلمی است که تمرکز قصه آن بر الفبا زندگی شخصیت یا کنش‌گران خاص دینی (نظیر روحانیان، متولیان مساجد یا امام‌زاده‌ها یا افراد مؤمنی که دین‌داری آن‌ها عاملی است که روایت فیلم براساس آن پیش می‌رود)؛ (ب) نمایش مثبت از مناسک مشخص دینی

(نظیر نماز خواندن، روزه داری و زیارت)؛ ج) تقدس بخشیدن به اسطوره‌های دینی (نظیر خداوند، پیامبران و ائمه) و تاریخ مقدس؛ د) مفاهیم معناگرا یا فیلم‌هایی که با استفاده از تصویرسازی، معنایی را که ریشه در آموزه‌های دینی دارد غیرمستقیم به مخاطب ارائه دهد، خواهد بود.

به همین منظور، در ادامه با استفاده از ترکیبی از مجموعه نظریات انتقادی، نظریه بازتاب، تعداد مشخصی از فیلم‌های دینی را با در نظر گرفتن معیارهای یادشده متناسب با حجم، از دوره‌های مختلف حاکمیتی جمهوری اسلامی ایران (دوران تثبیت انقلاب و جنگ، دوره سازندگی، مقطع اصلاحات و دوره بازآفرینی گفتمان انقلابی) انتخاب و با بررسی و تعمیم نتایج آن به دوره ۳۵ ساله هدف تحقیق، روندها، گرایش‌ها و آسیب‌های سینمای دینی در این دوره را مشخص می‌کنیم. بنابراین، کتاب حاضر به پرسش‌های زیر پاسخ می‌دهد:

الف) آیا اساساً می‌توان از جریانی با عنوان «جریان سینمای دینی» در سینمای پس از انقلاب سخن گفت؟

ب) روندها، فراز و فرودها و افت و خیزهای کیفی سینمای دینی پس از انقلاب به چه شکل بوده‌اند؟

ج) آیا جریان سینمای دینی توانسته است پای‌بندی‌اش به رسالت‌های اصلی خود (بر مبنای آموزه‌های دین رسمی) را حفظ کرده و هم‌چنین تعهداتش به انقلاب و حاکمیت اسلامی و نیز توده‌های مذهبی را درست انجام دهد؟

اهمیت و ضرورت

آنچه نگارنده را بر آن داشت تا این کتاب را به سامان برساند، این است که سینمای ایران، خصوصاً سینمای پس از انقلاب، اثرگذارترین، پرمخاطب‌ترین و البته موفق‌ترین شاخهٔ هنر در ایران معاصر بوده است؛ به گونه‌ای که با تولید سالانه حدود هشتاد فیلم، جزو بزرگ‌ترین تولیدکنندگان محصولات سینمایی دنیا هستیم. گذشته از بُعد کمی، از زاویهٔ کیفی نیز سینمای ایران به خصوص در سطح بین‌المللی، اهمیتی انکارناپذیر دارد؛ به گونه‌ای که امروزه در بیشتر جشنواره‌های معتبر بین‌المللی می‌توان، نامی یا محصولی از ایران را نیز یافت (هر چند همین موضوع را نیز می‌توان از عدهٔ معضلات سینمای ایران قلمداد کرد).

از سوی دیگر، مذهب و دین به عنوان یکی از اصلی‌ترین ارکان زیست‌جهان اجتماعی و سیاسی در ایران معاصر، بنا به دلایل اجتماعی (تعلق خاطر توده‌های مذهبی و تعهد طیفی از سینماگران انقلابی در مورد مقولهٔ دین) و همچنین سیاسی (در اولویت قرار داشتن حمایت از آثار دینی نزد سیاست‌گذاران هنری کشور در دوره‌های مختلف) همواره مورد توجه ویژهٔ این سینما قرار داشته و همواره درصد نسبتاً قابل توجهی از فیلم‌های تولیدی سال‌های بعد از انقلاب را به خود اختصاص داده است؛ عاقباً این رابطهٔ خطی و کاملاً مشخص، باعث پیدایی پرسشی بنیادین برای سینماگران اجتماعی می‌شود: تصویر ارائه‌شده از دین، مناسک دینی و انسان مذهبی در سینمای بعد از انقلاب تا چه حدی منطبق بر واقعیت دین و هم‌چنین واقعیت اجتماعی است؟ این سؤال به ظاهر ساده و کلی ما را به پرسش‌های

جزئی اما مهم‌تری می‌رساند، که قطعاً اهمیت انجام این تحقیق را هم برای حوزه مطالعات اجتماعی سینما و هم برای حوزه مطالعات دینی، وضوح بیشتری می‌بخشد.

گذشته از این، موارد مهمی مانند اقتصاد سینما، حضورهای بین‌المللی، نقش کلیشه‌ها و چگونگی شکل‌گیری و البته کارکردهای نامرئی‌شان در میان مخاطبان، همراه تغییرات اقتصادی و سیاسی در سطح کشور و در مقاطع مختلف، همگی مسائلی مهم و درخور توجه هستند. قطعاً وقتی سیاست‌های دولتی سوبسیدمحور باشد، نوع سینمای اجتماعی و زندگی واقعی مردم متفاوت خواهد بود با زمانی که دولت، سیاست‌های نولیبرالی را با جدّیت دنبال کند. با زمانی که تمام توجه فیلم‌سازان معطوف به حضور بین‌المللی در جشنواره‌ها باشد، مطمئناً استانداردهای ویژه‌ای برای فیلم‌سازی ایجاد می‌شود که ممکن است باعث ایجاد خدشه در تصویر بازنموده‌شده از جامعه مبدأ شوند. هر یک از این موضوعات خود چندان حائز اهمیت است که می‌تواند موضوع تحقیق مستقل و مفصل باشد.

با دانستن این مسائل و هم‌چنین وقوف بر کارکردهای حوزه پژوهشی مرتبط با سینمای دینی، تلاش کردیم با نگاهی انتقادی به اقتصاد، اجتماع، سیاست و سینمای مقاطع مختلف تاریخ بعد از انقلاب، دست به تحقیقی چندوجهی در این زمینه‌ها زده، رابطه‌های متداخل این چهار بخش را با محوریت جامعه و کنش‌گر مذهبی، بررسی کنیم. به این امید که شاید بتوانیم تا اندازه‌ای از خلأهای تحقیقاتی حوزه سینمای دینی را پُر کنیم.

در حوزه سینمای مذهبی یا دینی در دو دهه اخیر تحقیقات اجتماعی نسبتاً زیادی صورت گرفته است که البته یا به صورت مطالعه موردی

بوده‌اند یا ساختار علمی و تخصصی مناسبی نداشته و در حوزه ژورنالیسم قرار می‌گیرند. با وجود همه این نقص‌ها در ادامه سعی می‌کنیم جدی‌ترین تحقیقات انجام گرفته را کوتاه مرور کنیم.

اعظم راودرد، استاد دانشگاه تهران، در مجموعه مقالاتی، پژوهشی در حوزه سینمای دینی فراهم آورده است که عمدتاً به صورت مطالعه موردی فیلم‌هایی از جریان سینمای دینی بوده‌اند که از آن جمله می‌توان به مواردی نظیر «سینمای دینی ایران؛ مقایسه فیلم‌های کویر و قدم‌گاه»؛ «بازنمایی گفتمان سنت اسلامی از تجربه دینی در سینمای ایران؛ تحلیل گفتمان فیلم زیر نور ماه» با همکاری مجید سلیمانی؛ «تحلیل بازنمایی گفتمان‌های دینی در سینمای ایران؛ مطالعه موردی فیلم کتاب قانون» با همکاری مجید سلیمانی و رؤیا حکیمی؛ اشاره کرد. این پژوهش‌ها - همان‌طور که اشاره شد - هیچ‌کدام به جریان‌شناسی یا شناسایی ساختاری سینمای دینی دست نرساند، اما در مطالعه فیلم‌های دینی بررسی شده، فرضیه‌های اولیه ما در زمینه وجود آسیب‌هایی در حوزه سینمای دینی را تأیید می‌کنند.

علی مرشدی‌زاد و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «بازنمایی هویت دینی در سینمای پس از انقلاب اسلامی» با در نظر گرفتن سه مؤلفه اساسی (خدا، فرد دین‌دار و دین‌داری) و با توجه به نظریه هویت و نظریه بازتابندگی آنتونی گیدنز، دست به توصیف چگونگی بازنمایی هویت دینی (سنتی / بازتابنده) در سینمای ایران زده‌اند. آن‌ها مدعی هستند بر اساس نتایج به دست آمده، مؤلفه‌های هویت دینی در سینمای ایران در طول سه دهه پس از انقلاب از قالب سنتی به قالب بازتابنده منتقل شده‌اند و این

نتیجه‌ها با تغییرهای اجتماعی و سیاسی سال‌های پس از انقلاب هم‌خوانی دارد.

ناصر اسکندری در پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مطالعات فرهنگی و رسانه دانشگاه تهران، با عنوان «تحلیل نشانه‌شناختی بازنمایی هویت دینی و ایرانی در سینمای ایران» به بررسی مقوله هویت و تقابل انواع هویت‌ها در جامعه ایرانی پرداخته است. وی با استفاده از روش‌های تحلیل نشانه‌شناختی و روش مصاحبه گروهی متمرکز به بررسی شش فیلم منتخب (سه فیلم در حوزه سینمای دینی و سه فیلم در حوزه هویت ایرانی) پرداخته است. در روش نشانه‌شناختی مشخص شده که در سینمای ایران، سعی بر تأکید هر چه بیشتر بر مفاهیم هویت دینی بوده تا هویت ایرانی، اما با وجود این، در نهایت چه از لحاظ کمی و چه کیفی، سینمای دینی نتوانسته آمار خوبی بر جای بگذارد. از سوی دیگر مشخص شده که نگاه سینما به هویت ایرانی هم بسیار سطحی بوده است. در روش مصاحبه گروهی متمرکز نیز مشخص می‌شود اطلاعات افراد در مورد هویت با تماشای فیلم‌ها هیچ تغییری نکرده است. در مجموع نتیجه‌گیری نهایی این است که: علی‌رغم تأکید فیلم‌ها بر هویت دینی در برابر هویت ایرانی «یک نوع مقاومت در برابر بازنمایی رسانه رسمی از طرف مخاطب» صورت گرفته است.

مجید سلیمانی نیز در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود در دانشگاه تهران «بازنمایی گفتمان‌های تجربه دینی در سینمای ایران؛ پس از انقلاب» دست به مقایسه گفتمان دینی (خصوصاً گفتمان دین‌داری عامیانه) با دیگر گفتمان‌های تشخیص داده‌شده در سینمای ایران، از جمله گفتمان روشن‌فکری و گفتمان سنت زده است.

البته حجم تحقیقات این حوزه بیشتر از موارد اشاره شده است. ما این جا فقط قصد داشتیم در حدّ معرفی و ورود به بحث مهم ترین و جدّی ترین مطالعات انجام شده را بررسی کنیم؛ گذشته از این موضوع، تحقیقات مهمی نیز در حوزه ارتباطات و خصوصاً مطالعات رسانه ها (از جمله تلویزیون) در این حوزه صورت گرفته که ذکر نکردن آن ها صرفاً به دلیل دقیقاً مشترک نبودن میدان های تحقیقی بوده است. به طریق اولی از مقاله ها و پژوهش های ژورنالیستی نیز در فهرست پیش گفته به کلی صرف نظر کرده بودیم. در فرجام باید بگوییم: تحقیقات پیش گفته به رغم ارزش هایی که دارند، هر کدام به کمبودهای جدّی نظری و روشی دچارند و اگر از این دو جنبه نیز دچار مشکل نباشند، متأسفانه کمتر به کلیت مبحث سینمای دینی و ارتباط آن با سیاست، اجتماع و اقتصاد در ادوار مختلف پس از انقلاب و تأثیر و تأثرات متقابل و چندجانبه بین آن ها توجه کرده اند.

از تمام کسانی به هر نحو در به سامان رسیدن این تحقیق مرا یاری دادند، خاصه از مؤسسه بوستان کتاب و تمام کارکنان فهیم آن برای انجام فرایند نشر سپاس گزارم و از خوانندگان محترم خواهی که از هیچ انتقاد و پیشنهاد سازنده ای دریغ نورزند.

رفیع الدین اسحاقعلی

بهمن ۱۳۸۲